MINULOST A SOUČASNOST DOBROVOLNICTVÍ

The past and the present of volunteerism

7: 200 - 398, 2005
ISSN 1212-4117

Renata Švestková

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zdravotně sociální fakulta, katedra speciální a sociální pedagogiky

Summary

The author deals in her report with the history of volunteerism, with the possibilities of volunteerism and specific examples of volunteerism from practice. She also describes another possibility of volunteer work, i.e. the time bank.

Key words: Volunteerism – time bank

Souhrn

Autorka se ve svém příspěvku zabývá historií dobrovolnictví, možnostmi dobrovolnictví i konkrétními příklady dobrovolnictví z praxe. Popisuje také další možnost dobrovolnické činnosti, kterou je časová banka.

Klíčová slova: dobrovolnictví - časová banka

Dobrovolnictví v České republice – historický vývoj

Dárčovství a dobrovolnictví jsou aktivity, se kterými je nerozlučně spjata představa o konání dobra pro jiné bez nároku na odměnu nebo zisk. Dárčovství a dobrovolnictví tvoří podstatu dobročinnosti, resp. filantropie tak, jak ji dnes chápe většina odborníků i laiků v ČR i ve světě. Historie nás učí, že dobročinnost má své kořeny hluboko v dějinách lidstva a v současných moderních společnostech má podobu organizované a masové činnosti. Začátky budování moderních společenských věd (ekonomie, sociologie, antropologie apod.) byly úzce spojeny s řešením otázek lidské přirozenosti, altruismu a egoismu, jež přejímaly od své starší sestry filosofie. Člověk se již od pradávna snaží pomáhat svým bližním (Frič, 2001).

Historie organizované dobročinnosti na území ČR sahá hluboko do středověku. Její počátky jsou neodmyslitelně spojeny s církví, tj. s institucí, která má starost o blaho jiných neodmyslitelně zakotvenou v popisu své práce. I proto lze filantropickou agendu středověku a také raného novověku „v zásadě rozdělit do dvou velkých oblastí - dobročinnost obecně humanitární a dobročinnost, jejímž předmětem byly záležitosti duchovní“ (Tůma et al., 1999).

Monopol církve na organizovanou dobročinnost postupně slábl, a to i díky tomu, že bohatství a okázalý život církevních hodnostářů nenacháze-

ly dostatečnou protiváhu v jejich dobročinných skutcích. Na to reagovala i husitská revoluce, která mimo jiné znamenala i první významné oslabení postavení církve na poli dobročinnosti. Posílila vliv městského stavu a dala významný impuls k sekularizaci dobročinných aktivit. K obnovení dominantní pozice církve došlo až po roce 1620 za podpory habsburského státu formou tzv. rekatolizace. Její vliv byl citelný zejména v oblasti školství. Pod vlivem myšlenek renesance a humanismu však stát postupně svou moc nad církví upevnil natolik, že ji začal z oblasti organizované dobročinnosti vytlačovat. V období osvíceného absolutismu za vlády Josefa II. byla např. sociální péče centralizována v rukou státu (Frič, 2001).

Nový impuls pro rozvoj občanských iniciativ přineslo období národního obrození navazující na proces obecné modernizace a liberalizace veřejného života v éře pozdního absolutismu. V období rozmachu národního patriotismu (zhruba od r. 1830) přineslo s sebou i nebývalý nárůst počtu různých občanských asociací, nadací a spolků, které podporovaly rozvoj národní kultury, umění, vědy a vzdělávání.

Po vzniku samostatného Československa se dobročinnost ještě více rozvinula. Slibný vývoj v oblasti neziskového sektoru byl však záhy přerušen německou okupací v r. 1938 a II. sv. válkou. Po válce společně s obnovováním demokracie došlo také ke krátkému období revitalizace občan-

ského sdružování a organizované dobročinnosti. Uchopení moci komunistickou stranou v r. 1948 však znovu znamenalo nastolení totalitního politického systému, který sdružování občanů uzavřel do prostoru centrálně řízených masových organizací. Spolkový život byl paralyzován, majetek spolků byl zkonfiskován a jednotlivé organizace byly „sjednoceny“ do „společenských dobrovolných organizací“ Národní fronty. Dobročinné neziskové organizace působící v oblastech školství, zdraví a sociální péče přešly v plné míře do rukou státu. Obvykle se má za to, že organizovaná dobročinnost v období socialismu přestala existovat a aktivita neziskových organizací byla nahrazena státem (Frič, 2001).

Obnova organizované dobročinnosti na autentických a demokratických základech nastala až po roce 1989. Byl přijat zákon o sdružování občanů a pak i další právní normy upravující fungování jednotlivých typů neziskových organizací (obecně prospěšných společností, nadací, nadačních fondů, církevních zařízení). Byla obnovena činnost řady spolků a organizací, jejichž činnost byla minulým režimem potlačena. Zároveň vznikla řada nových organizací (kulturních, sportovních, ekologických, dětských a mládežnických apod.), které stavěly svou činnost právě na pomoci dobrovolníků.

Postupně docházelo k dalšímu rozvoji dobrovolnické činnosti, například v roce 1998 bylo založeno Národní dobrovolnické centrum Hestia Praha, které se stalo významným představitelem dobrovolnictví v České republice.

V roce 2001, který byl vyhlášen mezinárodním rokem dobrovolníků, se začalo pracovat na právní úpravě dobrovolnictví, proběhla řada kampaní a aktivit, které měly za cíl přiblížit široké veřejnosti dobrovolnictví jako takové (např. kampaň „30 dnů pro neziskový sektor“). Zároveň byla řadou ministerstev a nadací vypsána grantová řízení podporující dobrovolnictví.

V dubnu 2002 byl přijat zákon č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě a o změně některých zákonů (dále zákon o dobrovolnické službě), který vešel v účinnost 1. ledna 2003. Zákon o dobrovolnické službě je konkrétním a nejdůležitějším výsledkem aktivit, jež proběhly v rámci Mezinárodního roku dobrovolníků, vyhlášeného Organizací spojených národů pro rok 2001. Tento zákon v našem právním řádu zakotvuje několik nových pojmů, mezi než například patří dobrovolník, dobrovolnická služba, vysílající a přijímající organizace. Jde o první právní úpravu nové oblasti, která nemá v právním řádu ČR žádnou historickou oporu. Cílem zákona bylo tedy co nejpřesněji vymezit základní náležitosti podpory dobrovolnic-

ké služby. Zákon však nezachází do detailů, které by rozvoj této nové oblasti znemožnily, nebo ji ovlivnily nevhodným směrem. Dobrovolnická služba je a zejména bude širokou a variabilní oblastí lidských činností, která je velmi citlivá na jakékoliv formalizování a kterou by proto nebylo účelné ve všech typech podřídit tomuto zákonu a tím ji zatížit nadbytečnými povinnostmi. Proto zákon neupravuje podmínky dobrovolnické práce obecně, ale upravuje pouze podmínky, jejichž splnění vyžaduje stát, aby mohl některým činnostem poskytnout svoji podporu (§ 1 odst. 1). Stát zásadně podporuje rozvoj a ochranu dobrovolníků, tj. fyzických osob, které vykonávají určitou činnost zdarma (nikoliv za mzdu). To znamená, že povinnosti, jež zákon přináší, se maximálně vztahují k těm subjektům, které s dobrovolníky spolupracují (vysílající a přijímající organizace) a méně k dobrovolníkům samotným. Zákon přináší systém organizace státem podporované dobrovolnické služby. Ten stojí na třech pilířích: na vysílající organizaci (ta dobrovolníka chrání vůči organizaci přijímající a uplatňuje jeho nárok vůči státu); na dobrovolníkovi (je jím osoba určitých vlastností); na přijímající organizaci (využívající dobrovolnickou službu) - § 4 odst. 1, 2 a 3. Zákon všem aktérům přináší povinnost vstoupit do vzájemných smluvních vztahů (Tošner, Kohoutková, neuvedeno).

Co je to dobrovolnictví – základní pojmy

Dobrovolnictví je vědomá, svobodně zvolená činnost ve prospěch druhých, kterou poskytují občané bezplatně. Dobrovolník dává část svého času, energie a schopností ve prospěch činnosti, která je časově i obsahově omezena. Dobrovolnictví je profesionálně organizováno, aniž by ztratilo svoji spontaneitu. Je pravidelným a spolehlivým zdrojem pomoci pro organizaci, která s dobrovolníky spolupracuje, a zároveň zdrojem nových zkušeností, zážitků i příležitostí pro osobní růst dobrovolníků (Tošner, 2001).

Dobrovolnická práce v našich podmínkách je chápána jako taková činnost, která není finančně honorována (Holubová, 2000). Autorka zde záměrně uvádí tento starší pojem z důvodu jeho výskytu v literatuře z počátku 90. let, byť již v dnešní době není používán.

Dobrovolná činnost - dobrovolníci ji vykonávají buď několikrát do roka při nárazových akcích, festivalech, jarních úklidech a podobných příležitostech, nebo se jí věnují pravidelně po celý rok, např. několik hodin jedenkrát týdně (Tošner, 2001).

Dobrovolná služba je v současné době se rozvíjející tzv. Evropská dobrovolná služba. Jejími

znaky je, že jde obvykle o „full time job“, že dobrovolník má obvykle hrazené náklady své činnosti, včetně pojištění, a že se často jedná o dobrovolnou službu v zahraničí – u mladých lidí jde o moderní obdobu chození „na vandr“ či „na zkušenou“. Dobrovolnou službou můžeme také nazývat humanitární a charitativní mise organizací, jako je nadace Člověk v tísni při ČT či Lékaři bez hranic atd. (Tošner, 2001).

Dobrovolník je člověk, který dělá něco z dobré vůle, z vnitřního přesvědčení někomu pomoci bez potřeby finančního ohodnocení (Holubová, 2000).

Dobrovolnický program (projekt): Dobrovolníci mohou pracovat buď samostatně, nebo mohou být zapojeni do nějakého dobrovolnického programu, tzn. jsou určitým způsobem organizováni. Ze zkušeností vyplývá, že právě druhý způsob je mnohem účinnější.

Dobrovolnická organizace je potom ta, která se zabývá organizací dobrovolné činnosti. Jsou to na příklad dobrovolnická centra v Praze, Brně, Plzni, Kroměříži, Českých Budějovicích a Ústí nad Labem a další organizace, které organizují dobrovolnou službu, jako například Česká národní agentura Mládež, INEX, Volonté a další (Tošner, 2001).

Jak se mohu stát dobrovolníkem

Jak jsem již uvedla v odstavci věnovaném základním pojmům, dobrovolnictví má nejrůznější formy a podoby, dotýká se v podstatě všech sfér lidského konání (dobrovolnictví se lze věnovat nejen v organizacích zdravotně sociálních, ale také například v ekologii, kultuře apod.). Jak již bylo řečeno, dobrovolníkem se může v podstatě stát kdokoli. Každý z nás má několik možností, jak se stát dobrovolníkem.

Tou první je, že si zájemce ve svém okolí, komunitě, městě vyhledá organizaci (obvykle neziskovou) a té nabídne své služby. Individuálně si obě strany dohodnou spolupráci a přijímající organizace buď dobrovolníka využije k nějaké pravidelné činnosti (např. vedení zájmového kroužku, procházky s klientem apod.), nebo k činnosti nepravidelné (akce, které přijímající organizace realizuje pouze několikrát do roka – např. finanční sbírka, setkání se sponzory apod.). Ještě zde může dobrovolník vykonávat činnost tzv. nárazovou, kdy organizace „ze dne na den“ potřebuje výpomoc dobrovolníka (např. rozesílka informačních letáků) a ten je schopen na tuto potřebu operativně zareagovat. Vždy však platí, že všechny výše uvedené formy vlastní realizace dobrovolnictví musí být předem dohodnuty.

Druhou možností je, že si zájemce vyhledá

prostřednictvím např. internetu konkrétní dobrovolnickou organizaci v místě, kde chce působit, např. dobrovolnické centrum. Tato centra povětšinou organizují konkrétní programy, do kterých má zájemce možnost se zapojit (např. sociálně preventivní programy, dobrovolnictví v nemocnicích, dobrovolnické programy pro seniory apod.). Tato centra mají vypracované přesné postupy, jak se potenciální zájemci mohou dobrovolníky stát (výcviky, supervize apod.).

Třetí možností je, že prostřednictvím internetových stránek Národního dobrovolnického centra Hestia vyplní zájemce dotazník pro dobrovolníka (viz http://www.hestia.cz/formular/dob_1.shtml) a ten je pak zaslán příslušnému spolupracujícímu dobrovolnickému centru, které je součástí Koalice dobrovolnických aktivit (více informací o koalici naleznete na <http://www.hestia.cz/koalicezkus.shtml>).

Čtvrtou, méně častou možností je, že vám firma, ve které pracujete, umožní v rámci svých aktivit realizovat dobrovolnictví. Tzv. firemní dobrovolnictví je považováno za součást společenské odpovědnosti firem.

Konkrétní příklady dobrovolnictví

V oblasti mimoškolních volnočasových aktivit jde zejména o tradici mimoškolních zájmových kroužků, tělovýchovných, turistických či přírodovědných oddílů. Můžeme zde jmenovat některé dětské a mládežnické organizace jako Skaut, Česká tábornická unie, z méně známých např. Hnutí svobodných oddílů a další. Zde můžeme dobrovolnictví rozdělit do tří rovin. V první rovině se jedná o dobrovolníky z řad příznivců, rodičů a bývalých členů dětské organizace, kteří pomáhají jednorázově, nebo vícekrát do roka. Například mohou zajistit odvoz věcí na tábor, pomoc při vánoční besídce apod. Druhou rovinou, tou nejdůležitější (bez ní by žádná dětská organizace nemohla existovat) je dobrovolnictví, kterému se věnují všichni „dospělí“ členové dětské organizace – jejich pojmenování je různé – vedoucí, roveři apod., kteří připravují nejrůznější tábory, akce, etapové hry a vedou vlastní činnost dětské organizace. Ve třetí rovině jde o dobrovolnictví dětských členů, tj. osob mladších 15 let. Ze své dlouholeté zkušenosti vím, že se s dětmi dají dělat různé věci, které jim přinášejí mnoho pozitivních podnětů pro jejich budoucnost.

Mnozí namítnou, že práce dětí je v rozporu s Úmluvou o právech dítěte, mnozí mohou v dobrovolnictví vidět využívání dětí k něčemu nekalému. Dovolím si zde citovat pasáž z Právního minima vydaného Českou radou dětí a mládeže (Fischer et al., 2001): „Součástí naší

výchovné práce v dětské organizaci však mnohdy bývají různé brigády, kterými si chceme přivydělat, dobročinné akce apod., na kterých se podílí i děti mladší. Zde platí, že takovéto akce lze s osobami mladšími patnácti let realizovat pouze tehdy, pokud jde o akce ojedinělé, nepravidelné, nevelkého rozsahu. Pokud by se však jednalo o činnost pravidelnou, mohli bychom se dostat do rozporu nejen se zákoníkem práce, ale i s mezinárodněprávními úmluvami, kterými je Česká republika vázána (zejména Deklarace práv dítěte z roku 1959 a Úmluva o právech dítěte z roku 1989), které práci dětí zakazují.“ Lze tedy říci, že nám „děti dobrovolníci“ mohou pomáhat v rámci pořádaných dobročinných akcí na podporu dětské organizace, ale neměli bychom zapomenout na to, že dobrovolnictví je vědomá, svobodně zvolená činnost ve prospěch druhých, která je poskytována bezplatně.

Také řada středních či vysokých škol (např. Dobrovolnické centrum Zdravotně sociální fakulty JU) nabízí svým studentům možnost zapojit se do dobrovolnických programů. Tuto možnost považují za velmi důležitou zejména ve zdravotně sociální oblasti, kde mimo povinnou praxi mají studenti možnost aktivně poznávat nové metody a programy práce s klienty. Jako příklad zde mohu uvést sociálně preventivní program Pět P, který je realizován na ZSF JU. Program Pět P je nestátní sociálně preventivní program pro děti, založený na dobrovolnické laické pomoci. Pět P v názvu znamená přátelství, prevenci, pomoc, péči a podporu. Základní myšlenka programu je nabídka pomoci dětem na bázi kamarádského vztahu dospělého dobrovolníka s dítětem, jejichž vývoj je nebo může být ohrožen nepříznivými podmínkami, ve kterých daný jedinec žije a vyrůstá. Výhodou takového způsobu dobrovolnické činnosti je přímá provázanost na výuku (blíže viz článek Švestková, R.; Mojžíšová, A.: Koncepce dobrovolnické práce na Zdravotně sociální fakultě JU. Kontakt III(3), 112-118. 2001. České Budějovice, JU Zdravotně sociální fakulta).

Časová banka

Na závěr bych se ráda zmínila o další možnosti jak pomáhat druhým. Protože je pro některé z nás často velmi obtížné říci si ve svém okolí o pomoc, ostýcháme se či máme pocit dluhu, pokud pomoc přijmeme, nebo naopak bychom rádi pomoc poskytli či darovali svůj volný čas, ale je nám nepříjemné se vnucovat ze strachu z odmítnutí, můžeme v rámci komunitní svépomoci využít tzv. časovou banku. Jedná se o organizovanou vzájemnou výpomoc probíhající podle stanovených pravidel.

Časová banka je systém dobrovolnictví, kdy dobrovolník může za svoji práci získat něco ve svůj prospěch. Základním rozdílem mezi dobrovolnictvím a časovou bankou je ten, že v tradičním dobrovolnictví jsou dvě kategorie lidí – těch, co pomáhají, a těch, co pomoc přijímají. Jedna pracuje ve prospěch druhých a je jim svým způsobem nadřazená. Jedná se spíše o dobročinnost. Časová banka tento vztah odmítá a obě strany staví do rovnocenné polohy. I v případě, kdy pomoc přijímáte, ji v jistém smyslu i poskytujete. Dáváte ji v podobě pocitu užitečnosti pro člověka, který vám pomáhá. Dáváte někomu pocit, že si jeho schopností a ochoty vážíte. V rámci časové banky tedy nejde o klasické dobrovolnictví, ale o výměnu času a vytváření sociálních vazeb, které se projeví ve formě pospolitější komunity.

Administrátor banky zprostředkovává pomoc těm, kteří ji potřebují, od těch, kteří cítí potřebu být platní a chtějí někomu pomoci. V časové bance nejde o finanční transakce, ale o výměnu času jejích členů. Každou strávenou hodinou ve prospěch někoho jiného bez ohledu na druh vykonané práce si vyděláte časové peníze. Nezáleží na tom, zda nabízíte pomoc v domácnosti, hlídání dětí či právní poradou. Ochota a čas mají stále stejnou hodnotu.

Systém časové banky je využíván v řadě zemí k řešení různých místních problémů. Mohou být zaměřeny na specifickou cílovou skupinu, například seniory, nezaměstnané nebo mladé rodiny s dětmi. Mohou přispívat k řešení problémů s šikanou ve školách nebo řešit poskytování sociálních služeb ve venkovském prostoru. V České republice časové banky fungují například v Praze, v Borovanech u Českých Budějovic. Blížší informace naleznete na <http://www.rosa.ecn.cz/casovabanka>.

ZÁVĚR

Můžeme tedy říci, že dobrovolnictví či vzájemná výpomoc prostřednictvím časové banky představují významnou součást celospolečenského altruismu. Řada lidí v obou variantách nachází nebo může v budoucnu nalézt možnost, jak realizovat svoji potřebu pomáhat druhým. Nikdy bychom však neměli být dobrovolníkem proti své vůli.

LITERATURA

- Fischer, R., Pokorný, M., Chmelík, J., Štampach, I., Zajíc, J. 2001: Právní minimum vedoucího dětského kolektivu, pomůcka pro vedoucí. Česká rada dětí a mládeže, Praha, s. 94.
- Frič, P. 2001: Dárcovství a dobrovolnictví v České republice. 1. vyd. Praha: Agnes, NROS,

115 s.

Holubová, S. 2000: Dobrovolnická práce v České republice a její využití ve zdravotně sociální oblasti, ročníková práce. ZSF JU v Českých Budějovicích.

Tošner, J., Kohoutková, A. 2005: Komentář k zákonu č. 198/2002 Sb., o dobrovolnické službě. <http://www.dobrovolnik.cz/nazory.shtml>, 24. říjen 2005

Tošner, J. 2001: Terminologie k dobrovolnictví.

Měsíčník pro neziskový sektor. Praha, ICN roč. IX., č. 3, s. 9.

Tůma, O., Vaněk, M., Dostál, P. 1999: Historie neziskového sektoru v českých zemích. 1999. In: Fric P. a R. Goulli a kol. Neziskový sektor v ČR. Sborník textů mezinárodního srovnávacího projektu Johns Hopkins University, Praha, říjen 1999, s. 2.

<http://www.rosa.ecn.cz/casovabanka>, 16. srpen, 2005

Renata Švestková
svestkor@zsf.jcu.cz